

Urválková, Zuzana

Časopis Kritische Blätter für Literatur und Kunst (1857–1858) v kontextu soudobých literárněkritických debat o realismu

Bohemica litteraria. 2019, vol. 22, iss. 2, pp. 58-80

ISSN 1213-2144 (print); ISSN 2336-4394 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/BL2019-2-3>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/141729>

License: [CC BY-NC-ND 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Časopis *Kritische Blätter für Literatur und Kunst* (1857–1858) v kontextu soudobých literárněkritických debat o realismu

Zuzana Urválková

ABSTRACT

The Kritische Blätter für Literatur und Kunst Journal (1857–1858) in the Context of the Contemporary Debates on Realism and the Shape of Literary Criticism

This paper presents the age of literary criticism in German-language journals, as mapped out by *Kritische Blätter für Literatur und Kunst* (1857–1858), which was published in Prague and Leipzig by the Czech publisher Ignác Leopold Kober. The journal took part in the disputes that had taken place in the German literary criticism, concerning the form of Realism in art, and became a focal point where rationally defined, objective criticism was cultivated in the spirit of Enlightenment. While its editor, the German Eduard Schmidt-Weissenfels, in his articles presented a sort of an ideal Realism, which he further specified and favoured instead of the documentary, or „absolute“ Realism (the equivalent of which in today’s theory of literature would be Naturalism), the Czech Ignác Jan Hanuš promoted the critical evaluation of Slavic and Hungarian academic works in addition to those written in German. The Czech-German editorship with its supranational and panaustrian approach strived to create an organ of literary criticism to reflect the science and arts of the cultural space of Central Europe without the limitations of national standpoints. While Schmidt-Weissenfels pointed to Idealism and Romanticism in his programme of Ideal Realism, Hanuš and his collaborators (namely Julius Feifalik) pointed a critical mirror toward the Romantic tradition in Czech literary science by questioning the authenticity of the oldest literary monuments in Czech and the results of Czech literary science, using both the method of rational criti-

cism and German science's strict measures. *Kritische Blätter für Literatur und Kunst* (1857–1858) provided the impulse for the response of the Czech post-March criticism, as well – authors such as Jan Neruda and Karel Sabina started promoting Realism and defining its aesthetic framework.

KEYWORDS

Kritische Blätter für Literatur und Kunst; literary journals; literary criticism; the 1850s; ideal realism; Eduard Schmidt-Weissenfels; Julian Schmidt; Ignác Jan Hanuš; Czech-German Literary Relations; 19th century novel; Album edition; Jan Neruda; Karel Sabina.

KLÍČOVÁ SLOVA

Kritische Blätter für Literatur und Kunst; literární časopisy; literární kritika; 50. léta 19. století; ideální realismus; Eduard Schmidt-Weissenfels; Julian Schmidt; Ignác Jan Hanuš; česko-německé literární vztahy; román v 19. století; knižnice Album; Jan Neruda; Karel Sabina.

„Označení ‚realismus‘, v dobové taxonomii přibližně stejně tak vágní jako některá označení současná (‚levičák‘, ‚radikál‘), umožňuje zahrnout do společného odsudku nejen Courbeta, původní cíl, a jeho obránce v čele se Champfleurem, ale také Baudelaira a Flauberta, zkrátka všechny, kdo se zdají obsahem či formou ohrožovat mravní řád a tím samotné základy společenského pořádku“ (BOURDIEU 2010: 106).

V roce 1857 začal v pražském nakladatelství I. L. Kobra vycházet nový německojazyčný časopis *Kritische Blätter für Literatur und Kunst*, jehož hlavní náplní měla být literární a umělecká kritika a spolu s ní také bibliografické přehledy nejnovějších vědeckých prací o dějinách literatury a umění, o filozofii, historii a archeologii, okrajově o dalších přírodních vědách. Časopis nezveřejňoval původní beletristické příspěvky, ale nabízel obsáhlejší kriticky zaměřené biografie, pojednání o klíčových otázkách soudobé kultury a kratší recenze věnované krásné literatuře i vědě. Svou výrazně kritickou orientací se odlišoval od jiných beletristických českých a německy psaných časopisů, které tehdy v českých zemích vycházely a kromě poučného čtení nabízely také zábavu. Z německojazyčných časopisů a almanachů z bilingvní mediální oblasti to byla např. Klarova literární ročenka *Libussa* (1842–1860), která se soustředila více na beletrii a pomíjela literární kritiku; když bez úhony přečkala rok 1848 a nástup absolutismu, plnila nadále funkci prostředníka mezi různojazyčnými kulturami českých zemí.¹ C. Bellmann

1) Za srovnání s *Kritische Blätter* by z této ročenky stály zejména *Vaterländische Denkblätter*, které přinášely biografické skici významných kulturních osobností – např. J. Jungmanna, V. Hanky, K. E. Eberta, U. Horna, A. Stiftera, J. Ranka a dalších (srov. HÖHNE 2017).

vydával v Praze beletristický ilustrovaný časopis *Erinnerungen*² (1856–1864), v němž opět převažovala beletristická složka nad kritickou. Totéž platilo pro pražský německý deník *Bohemia – Ein Unterhaltungsblatt*, redigovaný Franzem Klutschakem. Kobrovy *Kritische Blätter* byly v českých zemích konce 50. let jediným, byť krátce existujícím listem,³ jenž názvem a zaměřením na literární kritiku předjímal *Kritickou přílohu* pozdějších *Národních listů*. Svým ustrojením iniciovaly mezi českými literárními žurnály debaty o realismu v literatuře, jež muž přibližně ve stejné době věnovali pozornost Jan Neruda, Karel Sabina či Vítězslav Hálek, a to ve stávajících a nově založených beletristických časopisech, jako byly *Lumír* (1851–1863), *Obrazy života* (1859–1862) a *Jason* (1859). Roli *Kritische Blätter* jako německojazyčného zprostředkovatele dobového estetického myšlení o literatuře pobřežnové doby, česká literární věda dosud neprozkoumala – vyjma ojedinělých materiálových sond (LOUŽIL 1992, FRÁNEK 2014).

O účasti *Kritische Blätter* v německých programních debatách o realismu se zmiňují germanistické literárněvědné texty, např. antologie kritického myšlení o realismu (PLUMPE 2009). Nesporně by jim přináleželo významné místo v podnětné monografii Martina Hrdiny *Mezi ideálem a nahou pravdou* (HRDINA 2015), jež zevrubně pojednává o recepci programních debat o realismu v českém a německém literárním kontextu v druhé polovině 19. století. Motto této studie naznačuje situaci, v níž se literární historik ocitne, jakmile začne analyzovat zmínky o realismu, resp. o jakémkoli jiném „ismu“, v soudobé publicistice, popř. také v umělecké literatuře, v níž se mohou narážky na různé styly psaní rovněž vyskytovat.⁴ Označení realismus, ideální realismus, romantismus a jejich významová náplň neodpovídají v *Kritische Blätter* pozdějším literárněhistorickým pojmům, s nimiž se v literárněvědné bohemistice zachází s vědomím rozdílného užití v dobové řeči o literatuře a ve vědeckém diskurzu, nesporně však mezi nimi existuje vzájemná souvislost (HRDINA 2009 a 2014). Analyzovat shody a rozdíly mezi soudobými literárněkritickými, vědecky nereflektovanými označeními a vlastnostmi literárních děl, která obsahují rozlišující příznaky dobových ismů, a literárněvědnými pojmy se v současné literárněvědné bohemistice ukazuje jako nezbytný předpoklad práce literárního historika. To platí zvláště

2) Tradice tohoto časopisu sahala až do 20. let 19. století k původním *Erinnerungen an merkwürdige Gegenstände und Begebenheiten*.

3) První číslo vyšlo 1. října 1857 a poslední v říjnu 1858. Těsně před zánikem jej pobíralo 145 odběratelů (ROUBÍK 1930: 82).

4) J. K. Tyl se např. v novele *Rozervanec* (1840) ironicky distancoval od rozervanectví jakožto klíčového příznaku subjektivního romantismu. Označení „romantický“ Tylův vypravěč klade do přímé souvislosti s „rozervanectvím“ a obojí v jeho promluvě odkazuje k něčemu nezvyklému, cizímu. Tyto vlastnosti mají v Tylově pojetí jednoznačné negativní konotace (srov. také HRDINA 2009: 329).

naléhavě o literárněvědném realismu jako vnitřně různorodé události druhé poloviny 19. až první poloviny 20. století (TUREČEK 2012). Tato událost se v průběhu svého trvání proměňovala vlivem synkretismu rozličných podob literárnosti určujícími její poetiku. Ačkoliv se lze opřít i o novější metodologicky podnětné výsledky bádání o literatuře 19. století,⁵ představuje realismus stále ještě *dezideratum* současné literárněvědné bohemistiky. Cílem této srovnávací studie o časopise *Kritische Blätter* je přispět k hlubšímu poznání recepce dobových debat o realismu jako o novém literárním programu pobřežnové německé publicistiky v českém literárním kontextu a upozornit na význam těchto souvislostí pro literárněhistorické bádání o literatuře 50. let 19. století.

Skladba *Kritische Blätter*, v níž měly prim literárněkritické texty a bibliografické přehledy na úkor původních beletristických příspěvků, měla oslovit náročnějšího, intelektuálně kriticky založeného čtenáře se zájmem o vzdělání a o nejnovější kulturní a vědecké události celoevropského významu. Těto strategii odpovídalo představení programu v prvním čísle (KB I, 1857, Nr. 1, 1. Oktober) – časopis byl určen všem, kteří „dosud nepodlehli dnešnímu dotěrnému materialismu, v literatuře a umění spatřují a oceňují jediný opravdový pokrok, nejsilnější opory duchovního blaha všech dob a národů“ (KOBBER 1857: 1).⁶ Redaktorem tohoto ambiciózního podniku, financovaného úspěšným nakladatelem Ignácem Leopoldem Kobrem, byl nejprve liberální německý spisovatel, literární historik a někdejší sekretář pruského Národního shromáždění Eduard Schmidt-Weissenfels (1833–1893) a od 21. čísla druhého ročníku jej vystřídal český filozof a slavista Ignác Jan Hanuš (1812–1869), který byl pravděpodobně stínovým redaktorem valné části druhého ročníku – zřejmě již od jeho 9. čísla (LOUŽIL 1992: 27), když zmizelo z redakce jméno Schmidta-Weissenfelse a časopis měl redigovat přímo I. L. Kober „za účasti slovných spisovatelů“ (KOBBER 1858: 201).⁷

Kobrovo zapojení do přípravy jednotlivých čísel bylo spíše organizační než aktivně redakční, avšak nelze se domnívat, že by nakladatel pouštěl obsahovou složku zcela ze zřetele, přenechávaje ji pouze redaktorům. Ostatně když

5) Srov. např. Turečkovy, Zajacovy, Hamanovy, Pelánovy studie v kolektivních monografiích zkoumajících diskurzivitu v literatuře 19. století v česko-slovenském kontextu, monografii o realismu B. Fořta (FOŘT 2014) a rovněž práce A. Jedličkové, J. Kotena ad., zaměřené na výzkum narace v literatuře 19. stol.

6) „Somit sei das Unternehmen allen Denen bestens empfohlen, die, noch nicht vom leidigen Materialismus unserer Tage befangen, in Literatur und Kunst den einzig wahren Fortschritt, die kräftigsten Stützen der geistigen Wohlfahrt aller Zeiten und Völker erkennen und würdigen.“

7) „Unter Mitwirkung von namhaften Schriftstellern, herausgegebenen und redigiert von I. L. Kober.“

Schmidt-Weissenfels vysvětloval čtenářům svůj odchod z redakce, na svou obhajobu uvedl, že podle vydavatele vedl časopis jiným směrem, než bylo žádoucí (SCHMIDT-WEISSENFELS 1858: 299).⁸ Kritický směr, který Schmidt-Weissenfels během svého redakčního působení razil, zřejmě přesně neodpovídal Kobrovým představám, ačkoliv zpočátku si nakladatel německého redaktora nemohl vynachválit (viz úvodní slovo redakce v 1. čísle prvního ročníku). Podrobněji se však k vystřídání německého redaktora za I. J. Hanuše nevyjádřil. Je nepravděpodobné, že by se jednalo o zásadní osobní konflikt. Schmidt-Weissenfels s Kobrem i později spolupracoval, např. přispíval do jeho časopisu *Von Haus zu Haus* (1860–1861) a Kober mu vydal ve svém nakladatelství několik děl, z nichž některá byla přeložena do češtiny.⁹

Výměna redaktora byla spíše motivována tím, že časopis měl rozvíjet kritické povědomí zejména mezi náročnějšími českými čtenáři, kteří se zajímali nejen o nejnovější německou literaturu a literárněkritické polemiky, ale také o kritickou reflexi beletristických a vědeckých prací českých krajanů, ať byly psány německy či česky. Kober si byl rostoucího čtenářského zájmu o českou beletrii a vědu dobře vědom a sám mu šel podnikavě v ústrety tím, že na vydávání německé literatury, které mu od založení nakladatelství v Táboře (1846) přinášelo kýžený kapitál pro další podniky, během svého nakladatelského působení nikdy zcela nerezignoval.¹⁰ Až postupně k nim přidával původní českou literaturu, včetně podpory časopisů¹¹ a odborné literatury.¹² Seznamováním německojazyčných čtenářů s českou literaturou jako významnou literaturou monarchie Kober navazoval na Glaserův předbřeznový časopis *Ost und West* (1837–1848), jenž byl svou přirozenou vícejazyčností významným uzlovým bodem v literárním poli česko-německé vzájemnosti.

8) „[...] fernerhin auf eine von seinen Ansichten allzu sehr abweichende Weise dem vorgesetzten Ziele entgegenzuführen.“

9) Jednalo se např. o díla *Vier Jahre Memoiren: Portraits und Erlebnisse* (1857), *Geschichte der französischen Revolutionsliteratur* (1859), *Fürst Metternich: Geschichte seines Lebens und seiner Zeit* I, II (1860) či *Österreichs Lehrjahre 1848–1860* (1862–1863), jež přeložil do češtiny Jakub B. Malý a Kober je uveřejnil pod názvem *Mezi vzkříšením 1848–1860. Kronika dvanáctiletí Rakouska* (1863).

10) Kober vstoupil do literatury v polovině čtyřicátých let jako vydavatel populárních německých novel a románů, které vycházely v mnoha svazcích v 50. a 60. letech v knižnici *Album für Welt und Leben*, později jako *Album der Originalromane der beliebtesten deutschen Schriftsteller*, a to za spolupráce s dalšími nakladateli a také knihkupci (K. Jeřábkovou v Praze, H. Markgrafem ve Vídni, E. J. Güntherem v Lipsku).

11) Z českých časopisů a žurnálů jsou s Kobrem spjaty *Obecné listy* (1860–1861), které byly politickým týdeníkem, dále historický a politický kalendář *Posel z Prahy* (1862–1878), politický deník *Národ* (1863–1865) a časopis pro umění kněhlačitelské *Veleslavín* (1863–1865). Vedle toho krátce vydával také německý beletristický časopis *Von Haus zu Haus* (1861–1862).

12) Kober financoval a vydával první českou encyklopedii – Riegrův *Slovník naučný* (1860–1874). Popularizaci vědy byly určeny různé ediční řady (např. Bibliotéka historická, Průmyslová škola ad.).

Program prvního ročníku *Kritische Blätter* byl postupně zpřesňován: charakteristiky a životopisy významných osobností kultury (spisovatelů, filozofů ad.) měly společně se zprávami o zahraniční literatuře a umění vytvářet dějiny současné krásné literatury („Geschichte der schöngeistigen Literatur der Gegenwart“), doplněné o podrobnou bibliografii (KOBBER 1857: 1), což odpovídalo jak Schmidt-Weissenfelsovým literárněhistorickým schopnostem, tak Kobrově představě o *Kritische Blätter*. Koncem roku 1857 již redakce specifikovala svůj program a zdůrazňovala „nezávislou kritiku“ („unabhängige Kritik“), potírání všeho, co překračuje „hranice čisté zkušenosti“ („die Grenzen der reinen Empirie“) a touhu „veškerou silou bojovat proti literatuře, která v mládeži vyvolává úzkost, zbavuje ji vnímavosti vůči ušlechtilým citům a vede k ochablosti“ (SCHMIDT-WEISSENFELS 1857: 313–4).¹³ Do redakce přibyli další spolupracovníci, s jejichž pomocí měla být kriticky posuzována rakouská literatura včetně literatur slovanských a literatury maďarské. S redaktory, kteří do časopisu psali nejvíce, spolupracoval okruh anonymních recenzentů a dnes již méně známých či zcela zapomenutých přispěvatelů různých národností:¹⁴ Ludwig Habicht, Anton Zeidler, Wilhelm Kandler, Carl Gustav Carus, Carl W. T. Frentzel, Johann T. Lau, Carl J. Schröer, Johannes Scherr, M. Voß, J. W. Arming, Leopold Sacher-Masoch, János Hunfalvy, Karl Victor Ritter von Hansgirk, Jan Palacký, Anton Zeidler, M. Riedl, Julius Feifalík, Etbin Henrik Costa, Martin Hattala, Adolf Wiesner, August Geyer, Johann Adolf Tomaschek, Wilhelm Volkmann, Carl Jelinek, Johann H. Bayer, K. Zimmer, Josef Navrátil, Vincenz F. Klun, Wenzel Resel. Najdeme mezi nimi spisovatele, jazykovědce, literární a kulturní historiky, žurnalisty, malíře, právní a církevní historiky, pedagogy, archeology, lékaře a další odborníky. Pod pseudonymem dr. Náj zde publikoval kritiky Hanušův přítel a člen Klácelova Českomoravského bratrstva Jan Helcelet, který zde mimo jiné uveřejnil kritiku prvního ročníku almanachu *Máj* (1858). Německý čtenář se mohl díky různorodým příspěvkům dozvědět více „o dvou, jemu dosud neznámých a navýsost zajímavých literaturách“; časopis se pokoušel napomoci tomu, „aby se nejen německému čtenáři dostalo správného hodnocení dvou jemu téměř neznámých a velice zajímavých literatur, ale snad přispějeme také tomu, aby se různé, k Rakousku náležející národnosti navzájem sblížily v oblasti duchovního života, pohlížely na sebe s větším uznáním, [...] a přivodily

13) „Wir wollen mit aller Kraft gegen eine Literatur kämpfen, welche uns[e]re Jugend in Engherzigkeit, in Entnervung hochherziger Empfindungen und in Blasirtheit verfallen läßt.“

14) Specifikujeme výčet J. Loužila (LOUŽIL 1992). Nepodařilo-li se dohledat celé jméno autora, uvádíme k příjmení pouze iniciálu křestního jména. Někteří spolupracovníci se podepisovali šifrou, již se ne vždy podařilo přiřadit.

vzájemně plodné, všem součastem prospěšné vztahy“ (SCHMIDT-WEISSENFELS 1857: 315).¹⁵ To vše se mělo odehrávat „bez přehnaného patriotismu“ („ohne Hyperpatriotismus“) a s vědomím toho, že „právě rakouský literární život silně postrádá kritický orgán oddaný jeho rozkvětu a současně vyznávající jednu obecnou literární tendenci.“¹⁶ Tuto mezeru na trhu chtěly *Kritische Blätter* zaplnit.

Jakmile se redakce časopisu oficiálně ujal I. J. Hanuš, opět se obrátil na „laskavého čtenáře“ („Dem geneigten Leser“), aby zdůraznil svůj kritický zájem o vědu, umění a především o „polyglotní literaturu a národní umělecké snahy velkého císařského státu, Rakouska“¹⁷ (HANUŠ 1858: 2), tzn. jednotlivé národní literatury, které by chtěl ještě detailněji představit. Oproti specifikaci programu z minulého ročníku kladl Hanuš důraz na výsledky vědeckého zkoumání a jejich kritické hodnocení. Jeho měřítkem je úroveň, „jíž věda a teorie umění dosáhly v blízkém Německu“ („welche die Wissenschaft und Theorie der Kunst bereits im übrigen Deutschland erreichte“). Literární „němectví“ (Deutschtum) však nechápe jako národní, nýbrž obecně světovou záležitost a považuje je za „hybatele světové kultury lidstva“ („Hebel der humanen Welt-Cultur“). Němčinu nestaví do opozice vůči jiným národním jazykům jako nadřazenou, ale přisuzuje jí zprostředkující roli, jakou měla pro rozšíření vzdělanosti v západní Evropě středověká latina (HANUŠ 1858: 2). Hanuš si v kontextu nedávných revolučních událostí nejspíš dobře uvědomoval, na jak tenký led se v očích českých vlastenecky vyhraněných intelektuálů pouští. Odtud patrně pramenila potřeba vysvětlovat, že v jeho pojetí „skutečná věda a umění nemají národnostní zabarvení, nýbrž jsou mu jen a pouze vyššími nositeli humánních idejí pravdy a krásy“¹⁸ (IBID.: 2). Sám sebe, jak zdůrazňuje čtenářům, považuje za Slovana, jehož „rodiče ani nemluvili německy, ovšem od raného mládí jej německé vzdělání natolik ovlivnilo, že může – a možná právě proto – začít razit cestu ke zprostředkovávání

15) „Damit bieten wir nicht allein dem deutschen Leser richtige Würdigung zweier ihm noch fast unbekanntem und höchst interessantem Literaturen, sondern wir tragen auch vielleicht dazu bei, die verschiedenen, Oesterreich angehörigen Nationalitäten auf dem Gebiete des geistigen Lebens einander näher zu rücken, die Achtung der einen in den Augen der anderen zu erhöhen, [...] und eine fruchtbringende, jedem Theil heilsame Wechselwirkung der Anschauungen herbei zu führen.“

16) „Gerade das öster[r]eichische literarische Literaturleben entbehrt so sehr eines kritischen, seinem Gedeihem gewidmeten Organs, welches zugleich einer allgemeinen literarischen Tendenz huldigt [...]“

17) „[...] die polyglotte Literatur und die nationalen Kunstbestrebungen im grossen Kaiserstaate Oesterreich mit der Höhe zu vermitteln, welche die Wissenschaft und Theorie der Kunst bereits im übrigen Deutschthum viel mehr als eine blos nationale Angelegenheit, es ist ihm dasselbe eine allgemeine Weltangelegenheit, ein allgemeiner Hebel der humanen Welt-Cultur und die deutsche Sprache demnach wenigstens eben derselben kosmopolitischen Mission in unserer Gegenwart, wie es die lateinische Sprache eins im Mittelalter für das westliche Europa gewesen war.“

18) „[...] dasz ihm wahre Wissenschaft und Kunst gar keine nationale Färbung haben, sondern dasz sie ihm einzig und allein die hehren [sic!] Träger der humanen Ideen des Wahren und Schönen seinen [...]“

mezi národními literaturami Rakouska a kosmopolitní literaturou německou, aniž by tím nějak utrpělo jeho vlastní národní vědomí“¹⁹ (IBID.: 2).

V Hanušově situaci se v českých zemích běžně nacházel každý vzdělaný intelektuál, chtěl-li držet krok s evropskou vzdělaností a na odborné úrovni rozšiřovat obzory českých čtenářů, aniž by v jejich očích upadl v nemilost kvůli obdivu k výsledkům německé vědy a užívání němčiny ve vědecké komunikaci. Redakce časopisu se tak ocitala v napětí mezi česko-německým nacionalismem a cenzurním dohledem vídeňské vlády, která netolerovala liberálně demokratické projevy. Hanušovo zprvu nepřiznané zapojení do redakční činnosti mohlo souviset s Kobrovou opatrností vůči rakouské policii, jejíž pozornost Hanuš upoutával již během působení na pražské univerzitě. Odtud byl roku 1852 nucen odejít kvůli upřednostňování Hegelovy filozofie a „zlehčování pozitivního náboženství“ (LOUŽIL 1971: 80), které se kladlo hegelovskému myšlení za vinu.

Vůči vládě se musel mít na pozoru také I. L. Kober jako vydavatel časopisu, protože byl rovněž sledován kvůli své politicky angažované žurnalistické činnosti během revoluční let.²⁰ V důsledku domovní prohlídky, během níž byly Kobrovi z tábořského nakladatelství zabaveny zakázané knihy (ZUMR 2011), nesměl Kober dočasně provádět nakladatelskou činnost – zjistilo se totiž, že se nevyučil v knihkupeckém oboru – ve Vídni se učil zámečnictví a soustružnictví, avšak živil se jako obchodní cestující prodejem knih (HOVORKA 1921: 71). Nakladatelskou licenci získal rok předtím, než podpořil vydávání *Kritische Blätter*. Tyto okolnosti podstatným způsobem ovlivňovaly chování nakladatele a jeho redaktorů v mocenském poli, jež je podle Bourdieua „prostorem silových vztahů mezi činiteli či institucemi, jimž je společné vlastnictví kapitálu nezbytného k zaujímání vládnoucích pozic v různých polích (zejména ekonomickém či kulturním)“ (BOURDIEU 2010: 283–284). Kober byl nadále úspěšným podnikatelem, i když nakladatelskou činnost dočasně nemohl sám provozovat – obratem se domluvil s nakladatelkou Kateřinou Jeřábkovou a populární německojazyčnou knižnicí Album dočasně vydával pod její firmou. K provozu časopisu se stavěl jako k svému produktu, jemuž „na poli výroby“ pomáhal svým jménem a financemi vytvořit „určité přirozené místo“, protože „výrobky a výrobci, kteří nejsou na svém místě, a jsou tedy, jak se říká, ‚nevhodní‘, jsou víceméně odsouzeni k neúspěchu.

19) „Der Redacteur ist freilich der Abkunft nach ein Slave, seine Aeltern sprachen nicht einmal deutsch, allein von früher Jugend schon hat deutsche Bildung so auf ihn Einfluss genommen, dasz auch er es vielleicht – und vielleicht gerade darum – wagen kann, eine Vermittlung der nationalen Literaturen Oesterreichs mit der kosmopolitischen Deutschlands anzubahnen, ohne dadurch sein nationales Bewusstsein für seine Person einzubüßen.“

20) Kober vydával jako přílohu knižnice Album politické časopisy *Der deutsche Michel* a *Nur Opposition!*, které byly v roce 1849 zakázány.

To proto, že obdobná strukturace polí, jež tomu, kdo našel své místo, zajišťuje vnímavé publikum, chápavé kritiky atd., naopak působí proti tomu, kdo zabloudil mimo své přirozené místo“ (BOURDIEU 2010: 222).

Kober tudíž neváhal vyměnit Schmidt-Weissenfelse za I. J. Hanuše, aby tím upevnil pozici nového kritického literárního orgánu v českém kulturním prostředí a omezil jeho napojení na kontext německé literární kritiky, jež svými polemikami s lipským časopisem *Die Grenzboten* posílil Schmidt-Weissenfels. Obdobně poměrně nečekaně zastavil vydávání časopisu několik měsíců poté, co se situace v „strukturním poli“ změnila vlivem odporu české strany vůči Hanušově redakci. Hanuš totiž dával v *Kritische Blätter* prostor moravskému Němci Juliu Feifalíkovi, aby zde kriticky přezkoumával a následně zpochybňoval pravost „nejcennějších“ českých literárních památek – *Milostné písně krále Václava, Rukopisu zelenohorského*, jejichž starobylost a pravost představovaly existenciální a identifikační pilíř české kultury (srov. FRÁNEK 2014: 183–186). Svými kritikami českých nebo české kultury se týkajících odborných prací (např. Erbenova *Výboru z literatury české*, Šemberových *Dějin řeči a literatury československé*, Wenzigova *Literaturbild des Königreiches Böhmen aus den Jahren 1853 und 1854*) racionálně a objektivně poukazoval na limity soudobé české vědy a na její nesouměřitelnost s úrovní německých vědeckých spisů. Hanuš čelil kritice na obou stranách – jak vídeňské, tak české. V odpovědi vídeňským novinám *Allgemeine Zeitung* se bránil nařčení z „panslavistických snah“ prohlášením: „Náš prapor byl odjakživa všerakouský [...] a proti zfalšovaným českým rukopisům bojujeme bez ustání [...]“²¹ (HANUŠ 1858: 23). Tento názor na RKZ a další doklady starobylosti české literatury Češi Hanušovi neodpustili. Proti *Kritische Blätter* vystoupil bez přiznaného autorství nesmlouvavě V. B. Nebeský jízlivou kritikou (NEBESKÝ 1858: 1–8), na niž Hanuš reagoval 1. července 1858 obšírným vysvětlením s názvem *Die Stellung der „Kritischen Blätter“ zu einer Fraction der neuböhmischen Literatur* (HANUŠ 1858b). Poté přestaly *Kritische Blätter* vycházet.²²

21) Unser Panier war stets Pan-Austria [...] und gegen die gefälschten böhmischen Manuskripte kämpfen wir ja in einem fort.“

22) Do pozadí Hanušových sporů poskytuje náhled dochovaná korespondence, ale také zmínky jiných literátů o něm (v souvislosti s rukopisnými spory viz FRÁNEK 2014). Své plány s *Kritische Blätter* sdílel Hanuš se svým přítelem Janem Helceletem, jenž pro časopis pracoval jako recenzent (viz KABELÍK 1910), a také s Boženou Němcovou, která pro *Kritische Blätter* přeložila z Trdinových *Slovinische Volkssagen* ukázky slovinských pověstí (vycházely na pokračování ve 2. ročníku).

Schmidt-Weissenfelsova polemika s realismem a možnosti tzv. „ideálního realismu“

Oba redaktoři vylíčili v programových prohlášeních svou rámcovou představu o povaze kritiky, již chtějí v časopise uplatňovat, a v dílčích statích ji zpřesňovali a ozřejmovali. Významnou roli hrály v tehdejší estetiké myšlení debaty o střetávání romantismu s realismem a o povaze realismu v literatuře, filozofii a také v politice a tvořily jádro literárních polemik v 50. letech zejména v lipském časopise *Die Grenzboten* a dalších německých časopisech pobřežnové doby (srov. PLUMPE 2009). Odsuzovala se zde romantika a její „snění“, stejně jako dokumentární, fotografický realismus, jehož doslovnost a nepoetičnost se neslučovala s morálními a estetickými požadavky kladenými v dané době na literaturu. Schmidt-Weissenfels zastával obdobné názory jako kritikové, kteří usilovali o kompromis mezi tradicí ztělesněnou tíhnutím k ideálu a co nejvěrohodnějším zachycením běžného života. V pobřežnových německých literárních časopisech se tvořilo „mocenské pole“ jako „míst[o] bojů mezi různými držiteli moci (nebo držiteli různých druhů kapitálu), v nichž jde podobně jako při symbolických zápasích mezi umělci a „měšťáky“ v devatenáctém století o přeměnu či zachování relativní hodnoty různých druhů kapitálu, která neustále sama určuje síly použitelné během těchto bojů“ (BOURDIEU 2010: 283–284). V tomto poli představovala jeden druh kapitálu literární tradice, posvěcená univerzitní pedagogickou praxí, jiným druhem kapitálu byly dobově podmíněné představy o realismu, k němuž se specifickými narativními postupy, výběrem a charakteristikou postav, jazykem, stylem a dalšími textovými strategiemi hlásila nová německá literatura.

Svůj postoj k realismu v dobové literární produkci charakterizoval Schmidt-Weissenfels v mnoha statích prvního a části druhé ročníku. Např. v článku *Die literarische Produktion und Kritik von Heute* (SCHMIDT-WEISSENFELS 1857b: 73–76) označil literaturu za „nejbezprostřednější výraz duševního života národů“ („der unmittelbarste Ausdruck des geistigen Lebens der Völker“), jako prostor, v němž „se manifestují sociální a mravně religiozní stavy národa“ („in den sozialen und sittlich-religiösen Zuständen der Nation“). V návaznosti na Hegelovu filozofii sebeuskutečnění absolutního ducha má podle něj literatura moc zrcadlit duševní zdraví národa anebo jeho úpadek. Schmidt-Weissenfels aplikuje na literaturu pojem „historický duch“, který podle něj není statický, ale proměnlivý jako moře, a této dynamice odpovídá dění v literatuře: idealismus byl přílivem, odlivem je nynější realismus. Oba směry klade Schmidt-Weissenfels

vedle sebe jako podobenství duchovního stavu národa: „Když převládal idealismus, opanoval spiritualismus veškeré sociální a politické dění; s realismem se vládcem téhož dění stal materialismus“ (IBID.: 74).²³ V dalším výkladu spojuje idealismus nejen s filozofickými systémy Kanta, Fichte a Hegela, ale zejména s „měkkou romantikou“, jejíž vinou „byla literatura zrcadlem národního snění“, neboť národy si v roce 1848 přály „přetvořit všechny poměry ve smyslu předem kultivovaných romantických idejí“, což se nezdařilo, protože „neuměly zacházet se skutečnými věcmi“ (IBID. 74).²⁴ Svár idealismu s realismem je zde chápán jako přirozené překonávání idealistické duchovnosti materialistickým životním realismem. Jediným možným východiskem z tohoto sváru je podle Schmidta-Weissenfelse harmonické smíření ideálního a reálného, které představuje „vyšší jednotu“ („höhere Einheit“), „harmonii mezi tím, co je a co má být, konkrétní ideální realismus“ („eine Harmonie zwischen Sein und Sollen, ein konkreter Idealrealismus“) a je příslibem zdraví a mravnosti národa. V tomto bodě – mezi přílivem a odlivem dvou směrů a napětím mezi nimi – spatřuje Schmidt-Weissenfels poslání *Kritische Blätter*: „Protože si myslíme, že právě nastal okamžik, kdy příliv vyvažuje odliv, vstupujeme do něj. Poměrujeme zvláštní podle obecného, avšak obecné je nám k dispozici pouze ve zvláštním. Srovnáváme ideu se skutečností, avšak pouze skutečnost je pro nás pravdou ideje. Toto je naše stanovisko a charakter naší kritiky“ (IBID.: 76).²⁵

Vytýčený kritický postoj vůči realismu a materialismu uplatňoval Schmidt-Weissenfels důsledně a vyhraně. Svědčí o tom především zevrubné pojednání Julian Schmidt a realistů (Julian Schmidt und die Realisten; SCHMIDT-WEISSENFELS 1857a) a stať Materialismus v literatuře (Der Materialismus in der Literatur; SCHMIDT-WEISSENFELS 1858a), v nichž se vyrovnával mimo jiné s Feuerbachovým a Rugeho chápáním materialismu, náboženství a politického liberalismu. Schmidt-Weissenfeldovo zúčtování s německým žurnalistou Julianem Schmidtem (1818–1886), který byl v letech 1848–1861 společně se svým přítelem, žurnalistou (srov. OTTO 2018) a spisovatelem Gustavem Freytagem (1816–1895) redaktorem známého lipského časopisu *Die Grenzboten* (srov. HRDINA 2014: 41–42), mělo věcné i osobní jádro. Kromě výhrad k pojetí realis-

23) „Als der Idealismus dominierte, beherrschte der Spiritualismus alle sozialen und politischen Zustände; mit dem Realismus ward der Materialismus Herr derselben.“

24) „Man wollte nun alle Zustände im Sinne der vorher kultivi[er]ten romantischen Ideen umgestalten; aber es glückte nicht, weil man mit den wirklichen Dingen nicht umzugehen verstand.“

25) „Da wir glauben, daß der Zeitpunkt da ist, wo die Fluth mit der Ebbe sich ausgleicht, so stellen wir uns in diesen Zeitpunkt hinein. Wir messen das Besondere an dem Allgemeinen, aber das Allgemeine ist uns nur im Besonderen vorhanden. Wir vergleichen die Idee mit der Wirklichkeit, aber uns ist nur die Wirklichkeit die Wahrheit der Idee. Dies ist unser Standpunkt und der Charakter unserer Kritik.“

mu v Schmidtových literárněhistorických pracích²⁶ šlo Schmidt-Weissenfelsovi také o to napadnout kritikovu autoritu, prokázat jeho omezené vědomosti z literatury a filozofie, upozornit na zásadní nepochopení tradice německé poezie, kterou J. Schmidt šmahem zatracoval jako „od základu špatnou, ideální, romantickou“ („grundschlecht, ideal, romantisch“). Stejně tak chtěl upozornit na účelové přitakávání realismu v románu G. Freytaga *Soll und Haben* (1855) a současně na předpojatý postoj vůči dílům K. Gutzkova, která Schmidt-Weissenfels naopak velebí jako příklad vhodné cesty, kterou by se měl realismus ubírat (SCHMIDT-WEISSENFELS 1857a: 62). Redaktor se vehementně postavil do role odpůrce Schmidtova materialistického pojetí realismu a tzv. realistické strany („realistische Partei“) a sám se klonil k osvědčené literární tradici: „co [J. Schmidt] zatracuje na romantice, vysoké cíle, které si lidé kladou, víru v Boha, v ideu, to bude existovat vždy a nikdy to nezanikne, dokud se budou tvořit díla ducha.“²⁷ Tyto názory dokládají, že Schmidt-Weissenfels realismus nezavrhoval v úplnosti, ale hledal možnosti jeho zjemnění v podobě ideálního realismu, jež v *Kritische Blätter* programově obhajuje jako novou estetickou koncepci: „Kdo je dnes pouze idealistou, je blázen. Kdo je zapáleným realistou, nemá srdce a je namyšlený. Oduševnělý realismus,²⁸ to je úkol umělců a básníků budoucího věku a náš věk razí tomuto cíli cestu“²⁹ (SCHMIDT-WEISSENFELS 1857c: 282).

V biograficky laděných literárněkritických medailonech *Kritische Blätter* Schmidt-Weissenfels specifikoval estetický kompromis mezi idealistickým a realistickým uměním a recenzemi konkrétních děl z německé literatury dokládal hodnotové rámce své kritiky. Svě úvahy o realismu doplňoval postřehy k politickému liberalismu, v jehož spojení s idealismem uvnitř realismu spatřoval cestu soudobé literatury a umění. V recenzi knihy Johanna Eduarda Erdmanna *Vorlesungen über akademisches Leben und Studium*, vydané v Lipsku, se uvádí: „Ideální politika je liberální a volnomyšlenkářská politika; stejně jako se

26) Schmidt-Weissenfels se odvolává na tyto Schmidtovy práce: *Geschichte der Romantik im Zeitalter der Reformation und Revolution: Studien zur Philosophie* (1848), *Geschichte der deutschen Nationalliteratur im 19. Jahrhundert* (1853/1855) a *Geschichte der französischen Literatur seit der Revolution* (1855).

27) „[...] denn was er als Romantik verdammt, die hohen Ziel, die sich die Menschheit steckt, der Glaube an Gott, an die Idee, das wird, so lange Werke des Geistes vollendet werden, immer da bestehen und niemals untergeh[e]n.“

28) Překladem adjektiva „verklärt“ jako „oduševnělý“ se rozcházejí s překladem M. Hrdiny, jenž výraz překládá jako „zjasnělý“ (srov. HRDINA 2015: 104nn.), a tím klade větší důraz na morfém „klar“. Přiléhavěji vystihuje význam slova „verklärt“ jeho ekvivalent „oduševnělý“, „blažený“, „povznášející“. Nejde zde o pronikavější, ostřejší vidění (to by naopak konvenovalo kritizovanému „materialismu“), nýbrž o oduševnělé a povznášející líčení.

29) „Wer heut[e] ein bloßer Idealist ist, der ist Thor; wer ein enrangi[er]ter Realist ist, der hat kein Herz und ist blasi[er]t. Der verklärte Realismus, das ist die Aufgabe der Künstler und Dichter der kommenden Zeit, und die unsere bahnt die Erreichung dazu an.“

počítá činnost malíře mezi svobodná umění (*artes liberales*), a staví se do protikladu k servilnímu a bezduchému počínání obyčejného řemeslníka, neboť chce zobrazit ideál. [...] Ideální a liberální pozorování je totéž, a pro naši bezmyšlenkovou dobu je typické, že chce spojit politický liberalismus s docela prozaickým realismem v umění, anebo naopak je proti materiální tendenci naší doby a liberalismus používá – k vlastní ostudě – jako nadávku, nahlíží na něj tedy iliberálně a servilně jako na podružnou slovní ozdobu³⁰ (SCHMIDT-WEISSENFELS 1857b: 214).

Další vzory ideálního realismu hledala redakce v poezii, filozofii a také v hudbě a věnovala pozornost básníkům, filozofům a umělcům, včetně hudebních skladatelů. V *Kritische Blätter* jsou uveřejněny stati např. o Alfredu Meißnerovi, Friedrichu Halmovi, Karlu Gutzkowovi, Nikolasi Lenauovi, Emilu Brachvogelovi, Adamu Mickiewiczovi, Immanuelu Kantovi, Arthuru Schopenhauerovi, Robertu Schumannovi ad. Tyto obsáhlé medailony byly páteří jednotlivých čísel a společně s četnými přehledovými statěmi,³¹ různě dlouhými recenzemi a bibliografií nejnovějších vědeckých prací tvořily náplň celého časopisu. Pojednání o literárním životě v Rakousku, o úrovni tamní žurnalistiky, o původní i překladové novelistické a románové literatuře (zejména francouzské, anglické, ale i švýcarské, vlámské) – s přihlédnutím k tvorbě slovanských, maďarských a dalších národností monarchie, měla charakter přehledový, ale také literárněkritický. Na dosavadní úrovni obeznámenosti s články v *Kritische Blätter* lze říci, že česká literatura byla pod Schmidt-Weissenfelsovým redaktorstvím představována přehledově s cílem seznámit německého recipienta s jinou národní literaturou z rakouské monarchie.³² Až pod Hanušovým vedením časopisu dostala větší prostor kritika převážně vědecké literatury pojednávající o české kultuře jak v češtině, tak v němčině. České odborné práce byly hodnoceny podle obdobných kritérií, která dosud redakce uplatňovala při recenzování německé vědecké a také německojazyčné beletristické produkce. Tento akademický přístup

30) „Eine ideale Politik ist eine liberale oder freisinnige, wie ja auch nur darum die Thätigkeit des Malers unter die freien Künste (*artes liberales*) gerechnet, und dem servilen oder banausischen Thun des bloßen Handwerkers entgegengestellt wird, weil sie Ideale darstellt.“ [...] Ideale und liberale Betrachtung ist dasselbe, und es gehört zu den Gedankenlosigkeiten unserer Zeit, wenn man politischen Liberalismus vereinigen will mit ganz prosaischem Realismus in der Kunst, oder wieder, wenn man gegen die materialistische Tendenz unserer Zeit spricht und Liberalismus, zur eigenen Schande, als Scheltwort, also illiberal oder servil als ein zierendes Beiwort ansieht.“

31) Kupř. „Novellen-Literatur“ (KB 1857, Nr. 4, 28. Okt.: 97–99), „Literaturleben in Oest[e]rreich“ (KB 1857, Nr. 7, 18. Nov., 169–174), „Bücherschau“ (KB 1857, Nr. 10, 9. Dec., 247–252), „Zur Jugendliteratur“ (KB 1857, Nr. 11, 16. Dec., 270–272), „Literarische Besprechungen“ (KB 1857, Nr. 13, 30. Dec., 329–336) ad.

32) Jednalo se např. o přehled „Die nationale Journalistik in Böhmen“ v prvním ročníku časopisu (KB I, 1857, Nr. 1–3, S. 14–16, 41–44, 71–75), jehož cílem bylo seznámit nezasvěceného čtenáře s českou osvícenskou a předbřeznovou žurnalistikou (až po Tylovy *Květy*). Autor článku není uveden.

se později obrátil proti I. L. Hanušovi. Co byli čeští vlastenci ochotni tolerovat Němci Schmidt-Weissenfelsovi, jenž svou kritiku ovšem adresoval německé kultuře, neodpustili Čechovi Hanušovi a považovali jej za zrádce. Receptce české kultury a rovněž dalších (maďarské a ostatních slovanských národností), stejně jako příspěvky Hanušovy, Helceletovy a dalších by si zasluhovala soustředěnější prozkoumání v rámci samostatné studie.

Kritické jádro časopisu se pod Schmidt-Weissenfelsových vedením jednoznačně soustředilo na téma realismu a na reflexi jeho reprezentací v soudobé kultuře. Toho si brzy povšimly také německy psané rakouské i mimorakouské tiskoviny a polemicky na časopis reagovaly.³³ Např. J. Schmidt v *Grenzboten* doporučil čtenářům kritiku Julian Schmidt a realisté s komentářem, kterým se skrytou ironií zpochybnil kvalitu Schmidt-Weissenfelsových prací; Schmidt-Weissenfels měl totiž před nějakou dobou projevit zájem o spolupráci s *Grenzboten*, avšak úroveň jeho rukopisů „zaostávala za nejskromnějšími požadavky“, proto jej redakce musela odmítnout.³⁴ Schmidt-Weissenfels toto nařčení zpochybnil poukázáním na neschopnost redakce jakkoli na jeho rukopisy zareagovat (SCHMIDT-WEISSENFELS 1857d: 126). K dalším kritickým výpadům Schmidt-Weissenfels poznamenal, že cílem *Kritische Blätter* je vystoupit „entschieden und rücksichtslos gegen die realistische Partei und gegen die, unserer Literatur schädlichen Elemente“, nikoliv se snažit „Freundschaft mit allen zu haben“ (SCHMIDT-WEISSENFELS 1857e: 103).

Reakcemi na pobřežnové německé literární kritiky z okruhu časopisu *Die Grenzboten* a recenzemi nejnovější německé vědecké a beletristické literatury se časopis aktivně podílel na dobových německojazyčných programních debatách o povaze realismu a podstatnou měrou přispěl k jeho krystalizaci, již je zapotřebí dle nových poznatků literárněvědně vyhodnotit a vědomě odlišit dobové pojmosloví od pojmu realismu užívaného v literární historii. Výhrady Schmidt-Weissenfelse vůči J. Schmidtovi lze pochopit rovněž jako názorovou ouvertu-

33) J. Schmidt v *Grenzboten* odůvodňoval Schmidt-Weissenfelsovu kritiku své osoby tím, že redakce časopisu před nedávnou dobou odmítla s Schmidt-Weissenfelsem spolupracovat, neboť úroveň jeho kritických statí byla nedostatečná: „Der Verfasser desselben, Hr. Schmidt-Weissenfels, hat vor einiger Zeit durch unablässige Zusendung von Manuscripten die Redaktion der *Grenzboten* zu bestimmen gesucht, ihn unter die Mitarbeiter des Blattes aufzunehmen. Da aber diese Artikel in Bezug auf Verstand und Bildung hinter den bescheidensten Anforderungen zurückblieben, konnte die Redaktion auf diesen Wunsch nicht eingehen“ (SCHMIDT 1857: 200). Následně uveřejnil Schmidt-Weissenfels krátkou repliku (SCHMIDT-WEISSENFELS 1857d: 126) o své zkušenosti s redakcí *Grenzboten*, jež na zasláné rukopisy reagovala až nynějším výpadem.

34) „Der Verfasser desselben, Hr. Schmidt-Weissenfels, hat vor einiger Zeit durch unablässige Zusendung von Manuscripten die Redaktion der *Grenzboten* zu bestimmen gesucht, ihn unter die Mitarbeiter des Blattes aufzunehmen. Da aber diese Artikel in Bezug auf Verstand und Bildung hinter den bescheidensten Anforderungen zurückblieben, konnte die Redaktion auf diesen Wunsch nicht eingehen“ (SCHMIDT 1857: 6).

ru polemiky R. Gottschalla s tímto autorem, jež propukla o něco málo později, r. 1860 (GOTTSCHALL 2009).³⁵ Interpretací ideálního realismu byly *Kritische Blätter* bezprostřední součástí literárního pole německé pobřežnové literární kritiky (srov. PLUMPE 2009) a aktivně v něm působily. V českém literárním kontextu spočívala jejich úloha v prostředkování mezi německou, rakouskou a slovanskou kulturou, a to v němčině, která byla tehdy samozřejmým a uznávaným komunikačním prostředkem středoevropských vzdělanostních elit. *Kritische Blätter* tak rozvíjely „realistickou“, v osvícenském duchu pěstovanou kritiku v českých zemích na jedné straně a šířily hlubší povědomí o jiných kulturách rakouského soustátí na straně druhé.

Průniky německých a českých programních úvah o realismu

Ohlas těchto debat téměř paralelně zazníval v české žurnalistice, již rovněž zaměstnávaly otázky nových literárních směrů a stylů psaní. Vyvstával před ní také problém, jaké možnosti dává literatura pro vedení polemik s hodnotovým systémem vlasteneckého romantismu a „panensky“ čistého národního písemnictví, který našel ve sporech s májovci svého obhájce v Jakubu Malém.

Nově vzniklé literární časopisy *Obrazy života* a *Jasoň* (Časopis poučný a zábavný) naznačují příklon ke skutečnosti již svými názvy: *Jasoň*, odkazující k řeckému bohu Apollonovi – „konvenuje na první pohled metafoře zjasňování skutečnosti“ (HRDINA 2015: 111), již Schmid-Weissenfels ve svém programu označil za základ ideálního realismu. V úvodním anonymním Proslavu, jehož autorem byl pravděpodobně Sabina, spolupracovník redaktora Jana E. Sojky, se poprvé v české literatuře objevilo provolání k realismu (HRDINA 2015: 78). Charakteristika realismu, inspirace Hegelovou filozofií, směr argumentace, použité metafory a topoi upomínají na Schmidt-Weissenfelsův program, převážně na výše rozebranou stať Literární produkce a nynější kritika (Die literarische Produktion und Kritik von Heute). Podobně jako u něj se v literatuře spatřuje působení „ducha“, který si „nových drah působení vydobývá a nové cesty vývinu připravuje“ a „prostředníkem jeho jest literatura, v nížto se vešken organismus přítomnosti zrcadlí [...]“. Metafora přílivu a odlivu, kterou redaktor *Kritische Blätter* užil ve vztahu k dynamické proměně ducha v literatuře, potažmo reali-

35) S Gottschallem názorově souzněli další kritici, např. Hermann Marggraff, Robert Prutz či Theodor Fontane, ad.

smu a idealismu, koresponduje s formulacemi z *Jasoně*: „Nad vlnobitím postupujícího věku, nad přítokem i odtokem měnicích se zájmů místních a časových, vznáší se duch jeho jako skvělý oblak, vedoucí k pravému cíli vzdělanosti a materiálního dostatku. [...] Zponenáhla umění a literatura k převládající myšlence přilne, jí hová, ji zastává a s ní splyne, až pak nové protivy povstanou a literární svět novým zase rázem se přiodí“ (ANONYM 1859: 1). Autor Proslovu představuje realismus oproti klasicismu, mystice a romantice jako „heslo nového písemnictví“, jehož „význam a podstata poukazují na věcnatost, předmětnost, pravdivost“ (ANONYM 1859: IBID.). Distancuje se od „nepravého realismu“, ve kterém není nic ideálního, neboť „oči své uzavírá přede vším [,] co vyššího a ideálního jest, v surový materialismus života klesaje, jehož důslednosti k plným, všedním požíváním vedou.“ Redakce *Jasoně* chtěla podobně jako Schmidt-Weissenfels skloubit literární tradici, idealismus, liberalismus s realismem: „Jakož v pravém vlastenectví i pravý kosmopolitismus se chová, takž i pravý realismus s idealismem splývá všudy, kde o duševní zájmy se jedná a o pěstování pravdy, krásy a dobra v životě. Nelzeť lidskému duchu pokračovati bez cíle dokonalosti, a byť dosažení její pouhým jen ideálem na zemi zůstávalo, nutno předce zřetel svůj na ni upevniti, a na bezpečné půdě skutečnosti se k ní přibližovati, nemá-li hynouti to, co národy šlechtí a oč se velikánové ducha a pěstitele lidskosti po tolikeru tisíciletích zasazovali“ (ANONYM 1859: IBID.).

Obdobné paralely mezi *Kritische Blätter*, mladoněmeckou žurnalistikou a ustalováním programu realismu v české literatuře 50. let by bylo možné vysledovat např. srovnáváním statí o klíčových dobových žánrech – novele, povídce, románu, s nimiž dobová publicistika spojovala očekávání, že se právě v modifikacích těchto žánrů prosadí poetika odpovídající estetickým nárokům kladených na soudobou literaturu. Prozkoumání této obšírné problematiky přesahuje rámec této studie, a proto z materiálu vybírám pouze několik dílčích postřehů.

Významné postavení měly v tehdejší německém žánrovém systému prózy delšího rozsahu (román, novela, povídka), ztvárněné jako obraz ze života. Zachycení co nejvěrnějších obrazů z přítomnosti a také z minulosti bylo neodmyslitelně součástí žánrové krajiny Kobrovy německojazyčné knihovny *Album*, jejíž mnohasvazkové novely a romány koncipované jako „historisch-romantisches Gemälde“, „Sittenroman“, „Bilder der Wirklichkeit“ „Daguerrotypen aller Länder“³⁶ působily v českém literárním kontextu od poloviny 40. let jako vzor

36) Obdobnou žánrovou skladbu měly také knižní řady německých nakladatelů, např. *Deutsche Bibliothek. Sammlung auserlesener Originalromane* (1854–1857) Carla Meidinger (Frankfurt am Main) či *Bibliothek Deutscher Originalromane* (1852–1853) Otty Wiganda (Lipsko), jimž Kobrovo *Album* výrazně konkurovalo a na trhu se udrželo

hodný nápodoby (URVÁLKOVÁ 2009) a byly v *Kritische Blätter* recenzovány, stejně jako byla podrobně sledována nejnovější novelistická a románová produkce rakouská, německá, francouzská³⁷ a okrajově také další národní literatury (např. maďarská,³⁸ vlámská ad.). Recenzenti si nad posuzovanými výtvoři často kladli otázku, do jaké míry se autorovi podařilo naplnit jejich program ideálního realismu, resp. zda má jeho tvorba potenciál do budoucna tento literární směr rozvíjet. Tyto úvahy lze vyčíst např. z obsáhlé analýzy Gutzkowova románu *Die Ritter vom Geiste*, či z pojednání o venkovských a dalších prózách Otto Ludwiga (1813–1865), o nichž psal ve stejné době Karel Sabina (srov. HRDINA 2015: 63–64). Součástí jednotlivých rozborů byly krátké úvahy o žánru, v němž bylo dílo sepsáno. Např. recenze vybraných svazků Kobrova Alba obsahuje zamýšlení o významu románu v soudobé literární produkci, a to se zdůrazněním ideálně realistického příznaku: „Román je dnes výrazem společnosti vůbec [...]“. Kritika nadřazená reklamě by běžně měla toto průmyslové odvětví literatury ignorovat, kdyby se v principu zábavy, jak jej román reprezentuje, neuplatňoval ideální, mravní moment³⁹ (ANONYM 1858: 39). Kvůli masovému rozšíření románu ve společnosti na něj anonymní kritik nahlíží jako na „nejpopulárnější a nejvlivnější nástroj zábavy, základ celé dnešní literatury“ („das populärste und einflußreichste Instrument der Unterhaltung, die Basis der ganzen heutigen Literatur“), který rozšiřuje mezi čtenáře „dobré a špatné vzdělání“ („gute und schlechte Bildung“) (ANONYM: IBID.).

Od Kobrovy knižnice se tak kvůli její nesmírné oblibě očekávalo, že dostojí kritériím kritiky, která od takového podniku požadovala patřičnou kvalitu a chtěla ji ověřit, nespolehající se pouze na „zvučná jména“ některých autorů („klangvolle Namen“) (ANONYM 1858: 41). Přestože je recenzent vůči posuzovaným svazkům poměrně kritický, je si vědom závazků „výrobního pole“ literatury, jež finančně ovládá Kober jako nakladatel. Jeho péčí vycházely jak *Kritische Blätter*, tak Album, a kritik tomu podřizuje svůj postoj: „Tuto námitku nemáme vydavateli tolik za zlé, protože celkově se nepíše vhodné romány, a kritika má jiná měřítká než redaktor, který má závazky vůči masě čtenářů“⁴⁰ (IBID.). Ve vztahu

podstatně déle.

37) „Novellen-Literatur“ (KB I, 1857, Nr. 4, 28. Okt., S. 97 – 99), „Otto Ludwig als Erzähler“ (KB I, 1857, Nr. 12, 23. Dez., S. 281–288), „Romanliteratur in Oesterreich“ (KB II, 1858, Nr. 2, I. Band, S. 39–44), „Der Realismus im französischen Roman“ (KB II, 1858, Nr. 4, I. Band, S. 95–98) apod.

38) O recepci maďarské literatury v *Kritische Blätter* se zmiňuje Richard Pražák (PRAŽÁK 1959: 45–70).

39) „Der Roman ist heute durchweg der Ausdruck der Gesellschaft [...]. Die über die Reklame stehende Kritik würde daher auch jenen literarischen Industriezweig gänglich ignorieren müssen, wenn im Prinzip der Unterhaltung, wie es der Roman vertritt, nicht auch ein ideelles, sittliches Moment zur Geltung käme.“

40) „Wir legen indessen dem Herausgeber den Vorwurf nicht so schwer auf, weil durchweg treffliche Romane nicht

k hodnocení Kobrova Alba lze říci, že se recenzenti příkrých odsudků vyvarovali tím, že si z knižnice vybírali na posouzení esteticky hodnotnější literární texty, a současně nepřehlíželi, že se v každém ročníku Alba objevovaly také průměrné konvenční prózy určené pouze k pobavení čtenáře. Jejich referáty tudíž nebyly pouhou reklamou na produkci vydavatele časopisu, jak by se dalo očekávat. Německá literární kritika hodnotila produkci Alba podstatně přísněji; to platí především pro recenzenty z časopisu *Deutsches Museum*, jehož redaktorem byl známý mladoněmecký publicista Robert Prutz.

„Obrazy ze života“, „příběhy ze života“ byly také v české literatuře oblíbeným prozaickým subžánrem, uveřejňovaným zejména v literárních časopisech. Např. v Mikovcově *Lumíru* byly publikovány obrazy z venkovského života lidového spisovatele a katolického kněze Františka Pravdy⁴¹ a vycházely zde rovněž překlady zejména francouzských, polských a ruských novel, stylizovaných jako „věrné obrazy ze života“; „obraz ze skutečnosti“, „próza ze současnosti“ byly zastoupeny ve významné ediční řadě nakladatelky Kateřiny Jeřábkové *Bibliotéce českých původních románů historických a novověkých* (1855–1860), jež připomínala skladbou a vydavatelskou strategií Kobrovo německojazyčné Album. Původní i přeloženou produkci obsahovaly také *Obrazy života*, redigované na přelomu 50. a 60. let Janem Nerudou.

I když podtituly recenzovaných venkovských, společenských a historických románů odkazují k realitě a slibují hodnověrné líčení událostí ze života protagonistů, neznamená to, že v nich nutně převládá poetika realismu, ba že je můžeme pouze na základě těchto vnějších příznaků přiřadit k realismu, jak se o to snažila dobová literární kritika. Příklon ke skutečnosti se v dané době běžně zdůrazňoval v reklamních prospektech nakladatelů vydávajících původní německou prózu převážně konvenčního ražení, která měla být esteticky hodnotnou protiváhou triviálních hrůzostrašných, fantastických a erotických próz převážně francouzského původu, jež zaplavily předbřeznový trh s knihami (MARTINO 1990).⁴² Poetiku těchto próz stylizovaných jako „obrazy ze života“ je nutné prověřit analýzou a interpretací konkrétních literárních textů a s přihlédnutím k dobovému

geschrieben werden, und die Kritik andere Maßstäbe hat, als ein der Lesemasse gegenüber verbindlicher Redakteur.“

41) Knižně je Pravdovi vydal pod názvem *Povídky z kraje* (1851–1853) v pěti svazcích J. Pospíšil.

42) Takto např. oslovoval v roce 1866 H. Markgraf čtenáře edice Album: „Dem Leben gebührt im Romane vor allem das meiste Recht. [...] Der Scandal- und Enthüllungsliteratur wird die Verlagshandlung zum mindesten niemals Vorschub leisten. Die Erscheinungen im ‚Album‘ sollen die tausend Verirrungen, Schwächen, Fehler und Laster des menschlichen Herzens und der menschlichen Gesellschaft wohl schildern, aber nicht um dem Publicum darin eine eigene Art von Reiz, eine gewisse kitzelnde und prickelnde Genugthuung zu verschaffen, sondern um damit den Gemüthern und den socialen Verirrungen der Gegenwart ein mahnendes Spiegelbild entgegenzuhalten“ (MARKGRAF 1866: 6).

recepčnímu horizontu se pokusit určit, jaká podoba literárnosti v nich převládá. Je pravděpodobné, že se poetika „ideálního realismu“ ustalovala v napětí vůči hodnotám vlasteneckého romantismu a *biedermeieru*, které v padesátých letech v české literatuře převládaly. *Babička* Boženy Němcové, která měla podtitul *Obrazy venkovského života*, vyšla ve stejném roce jako diskutovaný Freytagův román *Soll und Haben* (1855), a motto k ní si Němcová vybrala z Gutzkowova románu *Die Ritter vom Geiste*. Z bohaté odborné literatury o B. Němcové je známo, že soudobou německou literaturu sledovala a inspirovala se jí. Jak již upozornil D. Tureček, bylo by možné číst *Babičku* (a také Němcové povídky) jako „možnou typologickou předzvěst pozdějšího ‚ideálního realismu‘ autorů kolem časopisu *Osvěta*“ (TUREČEK 2012: 272). Na základě německých programních debat o realismu a žánrové skladby populárních a v českém prostředí recipovaných knižnic původních německy psaných románů se podobně jako M. Hrdina domnívám, že Němcové pojetí reprezentace skutečnosti může být podstatně více blízké „ideálnímu realismu“ německých před- a pobřežnových próz (nejen Stifterových, ale i Rankových a Gutzkowových a dalších, spíše druhořadých autorů) než spisovatelům kolem časopisu *Osvěta* (HRDINA 2014: 387). Tyto hypotézy je však nutné nejprve potvrdit komparací a analýzou konkrétních literárních textů.

Jak je zřejmé z výše uvedeného letmého srovnání s časopisem *Jason*, mohly rozbory dobově klíčových žánrů (a rovněž obecné úvahy o vývoji literatury a umění zanechávat výraznou stopu v českém estetickém myšlení, přičemž *Kritische Blätter* plnily roli interkulturního zprostředkovatele. Pozoruhodná zjištění by mohlo přinést např. srovnání Sabinovy rozsáhlé studie *Slovo o románu vůbec* a o českém zvláště, která vycházela na pokračování v *Lumíru* v roce 1858 (SABINA 1858), či Literárních obrazů z Nerudových *Obrazů života* s některými články z *Kritische Blätter* (např. o Kobrově Albu, o francouzském románě ad.). Rovněž Nerudovy známé stati *Škodlivé směry*, *Nyní* či *Moderní člověk a umění* obsahují řadu myšlenek, jež najdeme v různých modifikacích jak v *Kritische Blätter*, tak i v pobřežnové německé publicistice. Neruda ve stati *Moderní člověk a umění* (1867) např. uvedl, že neustálá změna a proměna doby znamená pokrok lidstva jako celku a je patrná také v literatuře, v níž „čítáme Homéry již jen z učenecké libůstky nebo proto, že se ještě stydíme jich neznat, [...] ale socialističtí Feuilletové jsou nám milejší a Heine směl se jen proto s celou spoustou své osobní lyriky ještě objevit, že ji vkládal do louhu novověkého života, že ji učinil tak, jak sobě věk náš všechno přeje, totiž pikantní, všestrannou, ‚duchaplnou‘“ (NERUDA 1950: 74). V podobné situaci jako Homér se v německých časopisc-

kých polemikách ocitá klasické německé básnictví (Goethe, Schiller) a ideál romantiky v kontrastu k požadavkům realismu. Srov. např. stať německé spisovatele a filologa Thaddäuse Laua z *Kritische Blätter Modernes Schriftstellerthum* (LAU 1858).

Z rétorické strategie *Kritische Blätter* je patrná snaha najít v střetávání starého s novým kompromisní podobu realismu, ať je označována přívlastkem poetický, ideální či harmonizující. V této pluralitě charakteristik se v dobových časopisech 50. let utvářelo pojmosloví realismu, jež bezprostředně souvisí se sémantikou pozdějších literárněvědných termínů, byť se s nimi nemusí zcela krýt. M. Hrdina právě pro tuto rozdílnost považuje „konfrontaci literárněhistorických modelů s dobovou řečí, s programatikou realismu i s bezprostřední soudobou reflexí za potřebnou“ (HRDINA 2014: 374). V českém literárním kontextu *Kritische Blätter* představovaly podobu komplexní a ambiciózní literární kritiky, která neměla v jazykově českém literárním poli 50. let analogii. Ačkoliv časopis existoval jen velmi krátce, vytvořil výrazný uzlový bod, jehož detailnější prozkoumání „v širokém, mnohočetném a vnitřně mimořádně dynamickém poli realistického psaní“ (TUREČEK 2018: 104) je zatím otevřené. Zejména ve vztahu k výše zmiňované české beletristické a literárněkritické tvorbě 50. let a 60. let lze očekávat podnětná a objevná zjištění.

Příspěvek vznikl v rámci řešeného grantového projektu GA ČR (GA18-13778S) Německojazyčná knižnice Album nakladatele Ignáce Leopolda Kobera v českém literárním kontextu. Při vzniku práce byly využity zdroje výzkumné infrastruktury Česká literární bibliografie (<http://clb.ucl.cas.cz>).

PRAMENY

ANONYM

1858 „Romanliteratur in Oesterreich“, *Kritische Blätter für Literatur und Kunst* II, Nr. 2, I. Band, S. 39–44

GOTTSCHALL, Rudolf

2009 „Gegen Julian Schmidt“ (1860), in Plumpe, Gerhard (Hrsg.): *Theorie des bürgerlichen Realismus* (Stuttgart: Reclam), s. 127–130

HANUŠ, Ignác Jan

1858 „Dem geneigten Leser“, *Kritische Blätter für Literatur und Kunst* II, Nr. 27, Bd. III, S. 1–3

1858a „Notizen“, *Kritische Blätter für Literatur und Kunst* II, Nr. 27, Bd. III, S. 23

1858b „Die Stellung der kritischen Blätter zu einer Fraction der Neuböhmischen Literatur“, *Kritische Blätter für Literatur und Kunst* II, Nr. 25, Bd. III, S. 265–271

KOBER, Ignaz Leopold

1857 „Die Kritischen Blätter“, *Kritische Blätter für Literatur und Kunst* 1, Nr. 1, 7. Okt., S. 1

1858 *Kritische Blätter für Literatur und Kunst* II, Nr. 9, Band 1

LAU, Thaddäus

1858 „Modernes Schriftstellerthum“, *Kritische Blätter für Literatur und Kunst* II, Nr. 11, Bd. I, S. 249–259

MARKGRAF, Hermann

1866 „Album. Bibliothek deutscher Originalromane“, *General-Anzeiger für die Belletristik des In- und Auslandes. Gratis-Organ für Leihbibliotheken und Lesezirkel* (součást *Journal für Oesterreich's Leihbibliotheken*) 1, Nr. 1, 31. Januar, S. 1

SABINA, Karel

1858 „Slovo o románu vůbec a o českém zvláště“, *Lumír* 8, č. 1–50, s. 16–1193

[SCHMIDT, Julian a Gustav FREYTAG]

1857 „Literatur“, *Grenzboten* 16, II. Sem., IV. Bd., S. 195–200

SCHMIDT-WEISSENFELS, Eduard

1857 „Unser Programm“, *Kritische Blätter für Literatur und Kunst* I, Nr. 13, 30. Dez., S. 313–315

1857a „Julian Schmidt und die Realisten“ (III), *Kritische Blätter für Literatur und Kunst* I, Nr. 3, 21. Okt., S. 58–66

1857b „Das akademische Bürgerthum“, *Kritische Blätter für Literatur und Kunst* I, Nr. 9, 2. Dez., S. 209–214

1857c „Otto Ludwig als Erzähler“, *Kritische Blätter für Literatur und Kunst* I, Nr. 12, 23. Dez., S. 281–288

1857d „Entgegnung“, *Kritische Blätter für Literatur und Kunst* I, Nr. 5, 4. Nov., S. 126

1857e „Notizen. Die Kritischen Blätter und die Oester[r]eichische Zeitung“, *Kritische Blätter für Literatur und Kunst* I, Nr. 4, 28. Okt., S. 103

1858 „Die literarische Produktion und Kritik von Heute“, *Kritische Blätter für Literatur und Kunst* II, I. Band, Nr. 4, S. 73–76

1858a „Der Materialismus in der Literatur“, *Kritische Blätter für Literatur und Kunst* II, I. Band, Nr. 1, S. 1–4

KABELÍK, Jan (ed.)

1910 *Korrespondence a zápisky Jana Helceleta* (v Brně: nákladem Historické komise při Matici moravské)

NEBESKÝ, Václav Bolemír

1858 *Aristarchus redivivus. Ein offenes Brieflein an Dr. I. J. Hanuš. Ein kleiner Jux in 1000 Exemplaren zu einem Groschen*. Zugleich eine nothwendige Beilage zu den Kritischen Blättern (Prag: nakladatel neuveden), nepodeps.

NERUDA, Jan

1950 *O umění*, ed. František Černý (Praha: Československý spisovatel)

LITERATURA

BOURDIEU, Pierre

2010 *Pravidla umění. Geneze a struktura literárního pole*, přel. Petr Kyloušek a Petr Dytrt (Brno: Host)

FOŘT, Bohumil

2014 *Fikční světy české realistické prózy* (Praha: Akropolis)

FRÁNEK, Michal

2014 „Ve stínu česko-německého antagonismu (Rukopisy královédvorský a zelenohorský v letech 1853–1866)“, in Dalibor Dobiáš a kol.: *Rukopisy královédvorský a zelenohorský a česká věda (1817–1885)* (Praha: Academia), s. 151–201

HRDINA, Martin

2009 „Konstituce literárněvědného pojmu romantismus“, *Česká literatura* 57, č. 3, s. 319–3452014 „Realismus v české literatuře 19. století: Pohledy současníků, historické interpretace a badatelské perspektivy“, *Česká literatura* 62, č. 3, s. 372–3942015 *Mezi ideálem a nahou pravdou. Realismus v českých diskusích o literatuře 1858–1891* (Praha: Academia)

HOVORKA, Josef M.

1920 *Dějiny grémia knihkupců a nakladatelů pražských* (Praha: Grémium knihkupců a nakladatelů)

HÖHNE, Steffen

2017 „‚Brückenbauer‘ und ‚Bruderhände‘. Medien des ‚Ausgleichs‘ als Vermittler zwischen den Kulturen in den Böhmisches Ländern“, *Brücken* 25/1–2, s. 45–72

LOUŽIL, Jaromír

1971 *Ignác Jan Hanuš* (Praha: Melantrich)1992 „Kritische Blätter für Literatur und Kunst“ (1857–1858), *Brücken* N. F. I, s. 27–35

MARTINO, Alberto

1990 *Die deutsche Leihbibliothek. Geschichte einer literarischen Institution (1756–1914)*. Mit einem zusammen mit Georg Jäger erstellten Verzeichnis der erhaltenen Leihbibliothekskataloge (Wiesbaden: Otto Harrassowitz)

ROUBÍK, František

1930 *Časopisectvo v Čechách v letech 1848–1862* (Praha: Duch novin)

OTTO, Norbert

2018 *Julian Schmidt – Eine Spurensuche* (Hildesheim – Zürich – New York: Georg Olms Verlag)

PLUMPE, Gerhard

2007 „Realismus“, in Müller, Jan Dirk (Hg.): *Reallexikon der deutschen Literaturwissenschaft* (Berlin – New York: de Gruyter), S. 221–224

PLUMPE, Gerhard (ed.)

2009 *Theorie des bürgerlichen Realismus: Eine Textsammlung* (Stuttgart: Reclam)

PRAŽÁK, Richard

1959 „Češi a Maďari v nerudovské Praze. K česko-maďarským kulturním vztahům na sklonku padesátých let“, in Krejčí, Karel (ed.): *Z doby Nerudovy. Příspěvky k dějinám českého života kulturního a společenského v šedesátých a sedmdesátých letech XIX. století* (Praha: Československá akademie věd), s. 45–70

TUREČEK, Dalibor

2012 „Synopticko-pulzační model českého literárního realismu – pracovní hypotéza“, in týž a kol.: *České literární romantično. Synopticko-pulzační model kulturního jevu* (Brno: Host), s. 265–284

2018 *Sumář. Diskurzivita české literatury 19. století* (Brno: Host)

URVÁLKOVÁ, Zuzana

2009 *Dvojlomná zrcadlení. Dílo Karla Herloše-Herloßsohna v českém literárním kontextu* (Praha: ARSCI)

ZUMR, Josef

2011 *Táborská léta nakladatele Ignáce Leopolda Kobra, Táborský archiv* 15, s. 103–122

Mgr. Zuzana Urválková, Ph.D., 6750@mail.muni.cz, Ústav české literatury a knihovnictví, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, Brno, Česká republika / Department of Czech Literature and Library Studies, Faculty of Arts, Masaryk University, Brno, Czech Republic

Toto dílo lze užit v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.